

Rutkowski, Henryk

Początki Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie (1906–1914)

Przegląd Historyczny 98/4, 513-536

2007

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

HENRYK RUTKOWSKI
Polska Akademia Nauk
Instytut Historii

Początki Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie (1906–1914)

Na początku powstał „Przegląd Historyczny”. Pierwszy zeszyt tego dwumiesięcznika ukazał się w lipcu 1905 r., w okresie częściowej liberalizacji polityki rosyjskiej (zaczęła się jesienią poprzedniego roku, w sytuacji niepowodzeń w wojnie z Japonią i w konsekwencji zamachu na ministra spraw wewnętrznych Plehwego). Do wybuchu pierwszej wojny światowej w roku 1914 wyszło 18 tomów, każdy obejmujący półrocze. Od samego początku aż do tomu XX z 1916 r. redaktorem „Przeglądu” był Jan Karol Kochanowski, któremu towarzyszył komitet redakcyjny. Najpierw tworzyło go osiem osób: Ignacy Chrzanowski, Samuel Dickstein, Aleksander Jabłonowski, Stanisław Kętrzyński, Aleksander Kraushar, Franciszek Pułaski, Władysław Smoleński i Wacław Sobieski. Wkrótce liczba członków komitetu spadła do siedmiu — w roku 1906/1907 wycofali się Sobieski i Dickstein, a przybył Bronisław Chlebowski. Od tomu XI (1910) ustąpił Chrzanowski. Już wtedy czasopismo miało charakter ogólnopolski, publikowali w nim autorzy z różnych ośrodków naukowych, nie tylko z zaboru rosyjskiego. Twórcy „Przeglądu” zamierzali sprzyjać badaniom powszechnodziejowym i ujmowaniu historii Polski w sposób porównawczy.

Jana Karola Kochanowskiego scharakteryzował Andrzej Wierzbicki następująco: „historiozofujący neoromantyk, urzeczony wszelako pozytywistyczno–scjentystyczną obudową historii. — — Był to z całą pewnością jeden z czołowych apologetów zarówno polskiej przeszłości, jak i polskości w ogóle. Być może największy”¹. Wincenty Łopaciński, odnosząc się do początków „Przeglądu” z perspektywy ćwierćwiecza, napisał, że czasopismo — mimo ograniczeń stawianych przez cenzurę — „mówiło głośno i jawnie o historycznej przeszłości Polski, przypominało ją, uzewnętrzniało”². Do tych opinii wypada dodać ustalenia Grażyny Szelağowskiej: „W pierwszym okresie działalności »Przeglądu Historycznego« (lata 1905–1914) uwagę historyków skupiały spory wokół re-

¹ A. Wierzbicki, *Zwiazki „Przeglądu Historycznego” z warszawską szkołą historyczną*, PH t. XCVII, 2006, z. 1, s. 6. Cf. A. Gieysztor, *Kochanowski Jan Karol*, PSB t. XIII, 1967–1968, s. 190–192; W. Kamieniecki, *Historycy i politycy warszawscy 1900–1950*, Wrocław 1992, s. 56–65.

² W. Łopaciński, *Słowo wstępne*, PH t. XXV, 1925, s. V.

cenzowanych prac historycznych — dziś uznawanych za klasyczne. Tym, co szczególnie wywoływało gorące polemiki — —, były nie interpretacje, lecz kwestie metodologiczne. W okresie ostatecznego kształtowania się w polskiej historiografii nowoczesnego warsztatu badawczego, recenzenci szczególnie wyczuleni byli właśnie na jego niedociągnięcia”³.

Jak wiadomo, rewolucja 1905 r. w Królestwie Polskim była częścią rewolucji w Cesarstwie Rosyjskim, lecz miała także cechy powstania narodowego. Warszawa należała do głównych w całym imperium ośrodków strajków i demonstracji, które były krwawo tłumione przez policję i wojsko. W rewolucyjnych wystąpieniach wzięły udział m.in. szerokie kręgi pracowników umysłowych — inteligencji, wprawdzie podzielonej poglądami politycznymi, ale widzącej wspólny cel w uzyskaniu swobód obywatelskich oraz w przywróceniu języka polskiego w urzędach i szkołach. Rewolucja wymusiła ustępstwa. Polacy otrzymali miejsca w nowo powołanej Dumie Państwowej, a przede wszystkim uzyskali zmianę dotychczasowej polityki rusyfikacyjnej. Walka o szkołę polską okazała się częściowo zwycięska — założono wiele prywatnych szkół z polskim językiem wykładowym (jednak ukończenie takiej szkoły średniej nie dawało prawa wstępu na wyższą uczelnię).

Ogłoszone 17 marca 1906 prawo o stowarzyszeniach i związkach, mimo licznych warunków stawianych zrzeszeniom, było jedną z najważniejszych zdobyczy społeczeństwa. W ciągu tego i następnego roku założono w Warszawie ponad 500 stowarzyszeń, wśród nich osiem o charakterze naukowym. Znaczna część tych organizacji, których powstaniu sprzyjała fala uniesienia rewolucyjnego i narodowego, przestała wkrótce istnieć (niektóre po zarejestrowaniu nie wykazały żadnej aktywności). Inne stowarzyszenia rozwinęły mniej lub bardziej szeroką działalność i potrafiły przetrwać trudne lata po roku 1907, gdy rewolucja została pokonana i carskie władze likwidowały niektóre korporacje⁴.

Przed 1905 r. polscy historycy w zaborze rosyjskim nie mieli ani swojego czasopisma, ani stowarzyszenia. W odniesieniu do tego drugiego stan ten zmieniła rewolucja. Nie uległo natomiast zmianie to, że nadal prawie wszyscy historycy w Warszawie nie czerpali środków utrzymania z pracy naukowej, ale uprawiali ją na marginesie innej działalności zawodowej — nauczycielskiej, prawniczej, lekarskiej itd. Jeżeli nie mieli wykształcenia humanistycznego, znajomość warsztatu historyka nabywali w swej praktyce badawczej, przy czym mogli korzystać ze wskazówek życzliwych autorytetów naukowych (takim był np. Tadeusz K o r z o n).

Na studia historyczne wyjeżdżano przede wszystkim do Galicji, na uniwersytety w Krakowie i Lwowie. Niektórzy studiowali na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim, z reguły na Wydziale Prawa, a nie na Wydziale Filozoficznym, jednak mogli tam uczyć się na zajęcia (np. tak postępował Marce li H a n d e l s m a n). Rosyjski uniwersytet stanowił w Warszawie instytucję obcą, praktycznie odgradzoną od miejscowego środowiska naukowego. Wyjątkiem wśród polskich historyków był profesor tej uczelni Teodor W i e r z b o w s k i, który prowadził w języku rosyjskim wykłady z historii literatury polskiej. Zajmował on równocześnie stanowisko dyrektora Archiwum Głównego Akt Dawnych, jedynego archiwum w Warszawie, które było dostępne dla ogółu historyków. Jako

³ G. S z e ł ą g o w s k a, *Dyskusje naukowe na łamach „Przeglądu Historycznego”*, PH, t. XCVII, 2006, z. 1, s. 14.

⁴ K. K o n a r s k i, *Ruch stowarzyszeniowy w Warszawie w latach 1906–1915*, [w:] *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*, red. S. T a z b i r, Warszawa 1961, s. 491–524; H. K i e p u r s k a, *Inteligencja zawodowa Warszawy 1905–1907*, Warszawa 1967, s. 369–372.

warsztaty pracy naukowej służyły historykom dwie prywatne biblioteki: Biblioteka Ordynacji Zamoyskich kierowana przez Tadeusza Korzона oraz Biblioteka Ordynacji Krasieńskich, której dyrektorem od 1904 r. był Stanisław Kętrzyński, a od 1911 r. Ignacy Tadeusz Baranowski. Pomocy finansowej badaniom naukowym i działalności wydawniczej, m.in. w zakresie historii, udzielała Kasa im. Józefa Mianowskiego⁵.

Poza „Przeglądem Historycznym” i Towarzystwem Miłośników Historii szczególne znaczenie dla historyków miało utworzenie w Warszawie dwóch organizacji: dydaktycznej na poziomie wyższym oraz naukowej. Jesienią 1905 r. zaczęły się wykłady Towarzystwa Kursów Naukowych, później zalegalizowanego. Wśród 13 założycieli tej namiastki polskiego uniwersytetu znajdowali się historycy: Ignacy Chrzanowski, Samuel Dickstein, Aleksander Jabłonowski i Tadeusz Korzon⁶. Twórcami Towarzystwa Naukowego Warszawskiego byli dawni profesorowie warszawskiej Szkoły Głównej oraz mieszkający tutaj członkowie krakowskiej Akademii Umiejętności. 1 marca 1907 została zarejestrowana „ustawa” TNW, a pierwsze zebranie ogólne odbyło się 25 listopada⁷.

Towarzystwo Miłośników Historii zostało założone przez twórców „Przeglądu Historycznego”. Taki podwójny cel przyświecał im od początku, już bowiem w 1903 r. projektowali założenie Towarzystwa Historycznego im. Lelewela⁸. W roku 1905 można było uzyskać zgodę na wydawanie czasopisma, które znajdowało się stale pod kontrolą cenzury, natomiast legalizacja stowarzyszenia jeszcze nie była możliwa. Inicjatywie członków zespołu redakcyjnego nie przeczy współdziałł innych osób. Wiadomo na przykład, że założeniem Towarzystwa „gorliwie się zajmował” ówczesny nestor wśród historyków warszawskich, Jan Tadeusz Lubomirski (1826–1908)⁹.

Jednym z czterech podań o rejestrację złożonych pierwszego dnia przyjęć, 29 marca 1906, było podanie historyków¹⁰. Prawdopodobnie władze nie od razu zaakceptowały to zgłoszenie, żądając jakichś zmian w projekcie organizacji. Statut pt. „Ustawa Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie” został zatwierdzony przez Urząd Gubernialny Warszawski 28 września 1906 oraz wpisany do rejestru stowarzyszeń i związków pod numerem 21¹¹. Cele i prawa zrzeszenia statut określał następująco: „Celem Towarzystwa jest popieranie rozwoju nauk historycznych oraz ich krzewienie, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów polskich. — — Dla urzeczywistnienia tego celu Towarzystwo ma prawo: a) zwoływać zgromadzenia walne i zwyczajne; b) wydawać czasopismo naukowe (»Prze-

⁵ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko historyczne w okresie rewolucji 1905 r. i wzrostu dążeń niepodległościowych przed I wojną światową (I)*, „Przegląd Humanistyczny” t. XXIV, 1980, nr 6, s. 6–13, 18–22; idem, *Historiografia polska XX wieku*, cz. 1: *Lata 1900–1918*, Wrocław 1982, s. 14–18, 25–28.

⁶ H. Kiepuska, op. cit., s. 367–368; eadem, *Warszawa 1905–1907*, Warszawa 1991, s. 184–185.

⁷ B. Nawroczyński, *Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Materiały do jego dziejów w latach 1907–1950*, Warszawa 1950, s. 7–14, 117–122.

⁸ H. Szwanowska, *50 lat pracy Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie*, [w:] *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1956. Księga pamiątkowa z okazji Zjazdu Jubileuszowego PTH w Warszawie 19–21 X 1956*, Warszawa 1958, s. 29.

⁹ *Kronika Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie za rok 1908*, PH t. VIII, 1909, s. 124. Cf. H. Rutkowski, *Założyciele Towarzystwa Miłośników Historii*, „Rocznik Warszawski” t. XXXV, 2007, s. 328–338.

¹⁰ K. Konarski, op. cit., s. 494.

¹¹ *Ustawa Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie*, [w:] *Warszawskie środowisko historyczne w XX wieku. Dziewięćdziesięciolecie Towarzystwa Miłośników Historii*, red. M. M. Drodowski, H. Szwanowska, Warszawa 1997, s. 182–185.

gład Historyczny») i w miarę możliwości inne publikacje z zakresu historii; c) ogłaszać konkursy na tematy historyczne; d) zakładać biblioteki hist[oryczne]; e) organizować odczyty i wykłady publiczne; f) w miarę potrzeby tworzyć wydziały i filie; g) nabywać ruchome i nieruchomości, przyjmować zapisy i legaty; h) znosić się z innymi towarzystwami naukowymi w zakresie działalności Towarzystwa”. Kadencja zarządu jest trzyletnia, a komisji rewizyjnej roczna. Walne zgromadzenie powinno się odbywać w styczniu każdego roku. Ostatni (28) paragraf statutu stwierdzał: „Założycielami (urzędowymi) Towarzystwa są: Jan Kochanowski i Franciszek Pułaski”. Drugi z wymienionych, członek komitetu redakcyjnego, podpisywał obok redaktora każdy zeszyt „Przeglądu” jako wydawca.

Zgromadzenie organizacyjne Towarzystwa Miłośników Historii odbyło się 17 listopada 1906 w sali Towarzystwa Kredytowego Miejskiego przy ówczesnej ulicy Włodzimierskiej (dzisiaj Czackiego, gmach nr 21/23)¹². Zebranie otworzył prezes Towarzystwa Kredytowego, wspomniany Jan T. Lubomirski. Następnie Jan K. Kochanowski wygłosił referat o działalności komitetu redakcyjnego „Przeglądu” i o staraniach, które doprowadziły do założycielskiego zgromadzenia. Potem odbyły się wybory do władz Towarzystwa.

Zarząd ukonstytuował się tydzień później, 24 listopada. Pierwszym prezesem TMH został Aleksander Jabłonowski. Urodził się w mazowieckim Goźlinie w 1829 r., w rodzinie szlacheckiej herbu Prus I z ziemi bielskiej na Podlasiu (ojciec był zarządcą w dobrach Wiktora Ossolińskiego). Jabłonowski miał zainteresowania sławistyczne i etnograficzne, lecz przede wszystkim był historykiem o dużym dorobku. Jak wiadomo, badał zwłaszcza dzieje kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej, wydawał źródła z XVI i XVII w. dotyczące tych ziem, które też opracował w formie szczegółowych map historycznych. Do końca życia odbywał wiele podróży naukowych i turystycznych, w czym do 1894 r. mógł korzystać z pomocy brata Władysława, lekarza armii tureckiej. Kiedy w roku 1907 powstało Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Jabłonowski został także jego prezesem i pełnił tę funkcję aż do śmierci w 1913 r., dłużej niż w stowarzyszeniu historyków¹³.

Oprócz Jabłonowskiego w skład pierwszego zarządu TMH weszli: Bronisław Chlebowski jako wiceprezes, Stanisław Kętrzyński — sekretarz, Ksawery Chamielc — skarbnik, Franciszek Giedroyc, Tadeusz Korzon, Aleksander Kraushar, Franciszek Pułaski, Władysław Szcześniak, a także — z urzędu — redaktor „Przeglądu Historycznego” Kochanowski. Członkami komisji rewizyjnej zostali: Józef Bojasiński, Stanisław Dzierzbicki i Seweryn Smolikowski.

Już w statucie „Przegląd” został wymieniony jako organ Towarzystwa. Składka roczna wynosząca 10 rubli miała w większości pokrywać koszty czasopisma, otrzymywanego przez każdego członka TMH; statut przewidywał, że osoby niechcące prenumeraty będą płacić 4 ruble rocznie. Na zebraniu 24 listopada 1906 zarząd postanowił przejąć periodyk we własną administrację z dniem 1 stycznia. Poza tym dokonał niewielkich zmian w składzie komitetu redakcyjnego. „Przegląd Historyczny” został przejęty wraz z długami, jed-

¹² Główną podstawę tego opracowania stanowią sprawozdania (kronika) TMH, opublikowane w PH: t. IV, 1907, s. 131–132, 261–262, 389–390; t. V, 1907, s. 274, 422–423; t. VI, 1908, s. I–VI, 292–293; t. VII, 1908, s. 384–387; t. VIII, 1909, s. 123–128; t. XI, 1910, s. 390–393; t. XIV, 1912, s. I–IV (po s. 140); t. XVI, 1913, s. 119–128; t. XVIII, 1914, s. 117–128.

¹³ T. Korzon, *Aleksander Jabłonowski*, KH t. XXVIII, 1914, s. 145–180; *Autobiografia Aleksandra Jabłonowskiego*, wyd. F. Bujak, KH t. LIII, 1939, z. 1, s. 8–49; W. Bieliński, *Jabłonowski Aleksander Walerian*, PSB t. X, 1962–1964, s. 214–216; J. Fijałek, *Jabłonowski Władysław*, ibidem, s. 246–247.

nak ich większość pokryli poprzedni wydawcy i w rezultacie zarząd TMH musiał spłacić 626 rubli zobowiązań.

Statut ustalił cztery kategorie członków Towarzystwa: członkowie honorowi, protektorzy (dzisiaj odpowiada im określenie — członkowie wspierający), czynni i zwyczajni. Członkiem honorowym mógł zostać ten, „kto na polu nauk historycznych lub też około rozwoju Towarzystwa położył wybitne zasługi”. Członkami protektorami byłiby ci, którzy złożą jednorazowy dar wynoszący co najmniej 500 rubli. Członkiem czynnym mogła zostać każda osoba „poświęcająca się pracom naukowym na polu historii”. Członkowie czynni i honorowi mieli w porównaniu z członkami zwyczajnymi dodatkowe prawa, zwłaszcza wybieralności do zarządu i przedstawiania kandydatur na członków czynnych. Ten w założeniu istotny podział na członków czynnych i zwyczajnych, być może, budził od początku wątpliwości lub sprawiał trudności, skoro opublikowane spisy członków TMH z lat 1907, 1908 i 1911 zawierają wspólne zestawienia obu kategorii, bez zróżnicowania, a spisy z lat 1912 i 1913 mają już tytuł zredukowany: członkowie zwyczajni. Należy więc przyjąć, że kategoria członków czynnych w praktyce nie została wyodrębniona i po kilku latach uznano ją za nieistniejącą (zatem określenie „członkowie zwyczajni” jest niżej używane w szerszym znaczeniu)¹⁴.

Według spisu z 1907 r. było w Towarzystwie trzech członków protektorów: Ignacy Baranowski (profesor medycyny, stryj historyka Ignacego Tadeusza), Witold Czetwertyński (pełnym tytułem książę Witold Światopełk-Czetwertyński, który odziedziczył po żonie wielkie dobra na Ukrainie braclawskiej — Daszów) oraz Ignacy Szczeniowski. Do TMH należało wtedy 174 członków zwyczajnych, pomijając zbiorowo należących nauczycieli gimnazjum plockiego. W tej liczbie było 161 mężczyzn i 13 kobiet (7%).

W celu wydzielenia — spośród ogółu członków Towarzystwa — tych osób, które zajmowały się historią naukowo lub w sposób zbliżony do nauki, został wykorzystany „Słownik historyków polskich”¹⁵. Publikacja ta zawiera podstawowe informacje biograficzne o badaczach dziejów, popularyzatorach i publicystach historycznych, których wybrano według przekonujących kryteriów, chociaż uwzględnienie bądź pominięcie określonych nazwisk może być dyskusyjne. Osoby występujące w tym słowniku zostały wyróżnione w tabeli, a w dalszym ciągu tekstu są określane jako historycy, gdy do pozostałych członków stosuje się termin miłośnicy historii. Rezultat dla roku 1907 wypada następująco: wśród 174 osób należących do Towarzystwa było 44 historyków, co stanowiło 25% ogółu. Tak więc przeważali miłośnicy historii różnych zawodów, lecz ich przewaga liczebna nie oznaczała dominacji organizacyjnej. Ton nadawali historycy, oni mieli najwięcej do powiedzenia w sprawach kierunków, form i metod działania, i to bez względu na to, czy byli uczonymi o profesjonalnym przygotowaniu do pracy dziejopisarskiej, czy tylko samoukami w tym zakresie. Wśród dziesięciu osób tworzących pierwszy zarząd ośmiu było historykami, a tylko dwóch spoza tej kategorii: skarbnik Ksawery Chamiec (prawdopodobnie ziemianin z rodziny herbu Gryf) i ksiądz Władysław Sześciński (historyk Kościoła).

Wymieniony słownik pozwala przeprowadzić klasyfikację historyków w TMH według zawodu lub źródła utrzymania. Wyniki należy traktować nie jako dokładne, lecz tylko

¹⁴ Na podstawie wymienionych pięciu spisów została sporządzona tabela członków TMH w latach 1907–1913. Zawiera ona 407 osób, nie licząc gremium nauczycieli gimnazjum plockiego.

¹⁵ *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994 (biogramy sygnowane przez kilkudziesięciu autorów).

przybliżone, m.in. dlatego, że niektóre osoby kwalifikowałyby się do niejednej kategorii. Pomijając 4 przypadki bez dostatecznych danych, wśród 40 historyków w 1907 r. znajdowało się: 11 nauczycieli szkół średnich (większość z nich była także wykładowcami Towarzystwa Kursów Naukowych), 7 ziemian (przypisanie do tej grupy budzi największą wątpliwość), 4 bibliotekarze (w tym dyrektorzy wielkich bibliotek ordynackich), 4 adwokaci, 4 profesorowie wyższych uczelni, 3 lekarze, po dwóch archiwistów i publicystów, przemysłowiec, polityk i stypendysta za granicą. Profesorami byli: wspomniany Teodor Wierzbowski, Aleksander Brückner w Berlinie, Ludwik Gumpłowicz w Grazu i Henryk Merzyn w Petersburgu. Przemysłowcem był Erazm Majewski. Polityk to Roman Dmowski, poseł w rosyjskiej Dumie, który sięgał w swej publicystyce do argumentów historycznych (do Towarzystwa należał tylko w 1907 r.). Dla równowagi politycznych orientacji wypada zaznaczyć, że do nauczycieli został tu zaliczony Michał Sokolnicki, z urodzenia ziemianin, działacz socjalistyczny z kręgu Józefa Piłsudskiego (nauczycielem był krótko, z Towarzystwa także niebawem wystąpił, ale mimo zaangażowania w politykę rozwinął swe badania historyczne). Jako stypendystę zakwalifikowano Wacława Sobieskiego, który napisał słowo wstępne do pierwszego zeszytu „Przeglądu Historycznego”, ale szybko zerwał związek z redakcją, gdyż od października 1905 r. mieszkał już poza Warszawą (również oddalona przynależność do TMH była tylko epizodem w jego życiu).

W ciągu roku 1908 ubyło z Towarzystwa 36 osób, a wstąpiło tylko 13, czyli stan końcowy wyniósł 151 członków zwyczajnych. Liczby z lat 1909 i 1910 nie są znane.

Zebrania naukowe Towarzystwa Miłośników Historii, nazywane miesięcznymi lub zwyczajnymi, były urządzane co najwyżej raz w miesiącu. Na zebraniu inauguracyjnym, które odbyło się 29 stycznia 1907 (liczba wszystkich członków wynosiła wtedy 116), Tadeusz Korzon wygłosił referat „O zadaniach Towarzystwa względem nauki i społeczeństwa polskiego”¹⁶.

Walne zgromadzenie 13 marca 1908 nie dokonało żadnych zmian w zarządzie i komisji rewizyjnej. Wkrótce potem, 10 maja, zorganizowano nadzwyczajne walne zebranie, które nadało godność członka honorowego TMH swemu prezesowi, Aleksandrowi Jabłonowskiemu, z okazji pięćdziesięciolecia jego pracy naukowej. Dwa dni później w hotelu Bristol odbyła się uroczystość dla uczczenia jubilatą, który otrzymał również członkostwo honorowe Towarzystwa Historycznego we Lwowie¹⁷.

Na przełomie 1908 i 1909 r., w grudniu i styczniu, zarząd zorganizował cykl odczytów publicznych. Tylko członkowie Towarzystwa mieli wstęp bezpłatny, bilet do pierwszych rzędów kosztował 1 rubel, a do dalszych 50 kopiejek. Tematy były zgodne z aktualnymi za-

¹⁶ Treść w znacznym stopniu różniła się z tytułem, była przeglądem dawnej historiografii polskiej. T. Korzon, *Listy otwarte, mowy, rozprawy, rozbiory* t. I, Warszawa 1915, s. 103–117. Cf. *Sprawozdanie z pierwszego posiedzenia Towarzystwa Miłośników Historii*, [w:] *Warszawskie środowisko historyczne w XX wieku*, s. 185–186. Autorami następnych odczytów w tymże roku byli: Erazm Majewski (o statyce i dynamice cywilizacji), Ignacy Chrzanowski (o Dymitrze Solikowskim) i na tym samym zebraniu ponownie Korzon (o dziejach wojskowości polskiej), Władysław Konopczyński (o Stanisławie Konarskim), Aleksander Kraushar („Z dziejów mieszczaństwa warszawskiego”), Józef Bieliński (o Akademii Mohylańskiej), Edward Bogusławski (Utworzenie się społeczeństwa polskiego). W sumie było 7 zebrań, a w roku 1908 tylko 4 (referaty wygłosili: Konopczyński, Władysław M. Kozłowski, Kraushar i Leopold Méyé t). Sale na zebrania udostępniało Towarzystwo Kredytowe Miejskie.

¹⁷ PH t. VII, 1908, s. 384–386.

interesowaniami prelegentów — Korzona, Kraushara i Jabłonowskiego. Odbyły się cztery odczyty w Resursie Kupieckiej przy ulicy Senatorskiej 40 (dawny pałac Mniszchów), ale słuchacze nie dopisali i obszerna sala balowa świeciła pustkami. Zarząd liczył na nowe źródło dochodów, lecz plany te skończyły się fiaskiem.

W podstawach finansowych TMH większą rolę odgrywały darowizny niż składki członkowskie, przy czym te pierwsze przeznaczano na „Przegląd Historyczny”, którego koszty wydawania były znacznie wyższe od przychodów z prenumeraty i sprzedaży. Od roku 1907 do 1910 w kolejnych latach składki przyniosły 1560, 1252, 1020 i 965 rubli, a dary i subwencje — 2730, 2126, 1359 i 1137 rubli. Witold Czetwertyński wpłacał corocznie po 1000 rubli, czemu kres położyła jego nagła śmierć 21 września 1909¹⁸. Kasa im. Mianowskiego systematycznie zasilala „Przegląd” — „pismo, które walnie przyczyniło się do ożywienia badań historycznych w środowisku warszawskim i upowszechnienia ich wyników w szerokich kręgach miejscowej inteligencji”¹⁹. Subwencje te wynosiły początkowo 600 rubli rocznie (nie ze wszystkich lat są dane), później 800 (w 1912 r.) i 1200 (w 1913 r.).

Już w sprawozdaniu za rok 1907 poinformowano, że TMH nawiązało kontakty z podobnymi instytucjami i stowarzyszeniami, jak Towarzystwo Historyczne we Lwowie, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków m. Krakowa, Muzeum Królestwa Czeskiego w Pradze, towarzystwo historyczne nadbałtyckich prowincji Rosji w Rydze.

W latach 1909 i 1910 Towarzystwo Miłośników Historii znalazło się w głębokim kryzysie organizacyjnym. Już sam fakt, że nie ma z tych lat rocznych sprawozdań świadczy o nienormalnej sytuacji. Niepełne informacje o tych dwóch latach są zawarte w sprawozdaniu, które sporządzili nowe władze wybrane na początku 1911 r.

Dnia 20 marca 1909 odbyło się walne zebranie, które zgodnie ze statutem zapewne pozostawiło skład zarządu bez zmian (kadencję należało liczyć do końca owego roku). Wiadomo jedynie, że na zakończenie tego zebrania Ignacy T. Baranowski wygłosił referat o stanie gospodarczym Podhala w XVI i XVII w.²⁰ Po wymienionej dacie w ciągu prawie dwóch lat, do końca roku 1910, zarząd nie zorganizował żadnego zebrania, ani zwyczajnego (naukowego), ani dorocznego walnego zgromadzenia.

We wspomnianym sprawozdaniu napisano nie dość jasno o różnych czynnikach, które wywołały sytuację kryzysową, ale niektóre fakty zostały wskazane, w szczególności konkurencja Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Oto czytamy, że „ze strony czynnych członków Towarzystwa [Miłośników Historii] okazał się szczególny brak specjalnego zainteresowania w popieraniu zadań Towarzystwa — —. Złożyły się na to rozmaite okoliczności — z jednej strony pewne trudności formalne, z drugiej rozpoczęcie działalności Wydziału II i Komisji Historycznej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, gdzie, co prawda, w innym kierunku niż jest to celem Tow. Miłośników, historycy nasi znaleźli o wiele korzystniejsze warunki dla swej pracy naukowej”²¹. Poza tym „w ciągu r. 1909 i 1910 znaczna część członków zarządu, bądź to wskutek choroby, bądź też częstych wyjazdów,

¹⁸ *Autobiografia A. Jabłonowskiego*, s. 44.

¹⁹ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 15.

²⁰ *Kronika*, KH t. XXIII, 1909, s. 475–476.

²¹ Cf. B. Nawroczyński, op. cit., s. 16–17, 20, 27, 141; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 15–18.

tak była zdekompletowana, że zarząd rzadko kiedy mógł się gromadzić w prawomocnym komplecie”²².

Nie można wątpić, że dużą część odpowiedzialności za opisany stan rzeczy ponosił prezes dwu organizacji, TMH i TNW. Według słów Tadeusza Korzона, Aleksander Jabłonowski zabiegał o fundusze dla TMH: „z każdego kontraktów kijowskich przywoził setki albo i tysiączki rubli na »Źródła Dziejowe«, na Towarzystwo Miłośników Historii itp., kupując dla siebie bilet trzeciej klasy dróg żelaznych”²³. Pod koniec 1910 r. jednak sytuacja była już taka, że sędziwy prezes zrezygnował ze stanowiska w stowarzyszeniu historyków²⁴.

Wśród członków TMH pragnących przywrócić mu aktywność zapanowała opinia, że jedną z najważniejszych przeszkód dla rozwoju Towarzystwa jest ścisły związek finansowy z „Przeglądem Historycznym”. Doprowadzono więc do tego, że ustępujący z końcem roku 1910 zarząd uregulował w nowy sposób stosunki między Towarzystwem a „Przeglądem”. Finanse zostały rozdzielone i zarząd przestał być administratorem czasopisma. Ustalono także autonomię „Przeglądu” w zakresie tworzenia zespołu redakcyjnego, do którego z urzędu miał wchodzić prezes TMH. W rezultacie w sprawozdaniu finansowym za rok 1911 nie ma już darów i subwencji dla TMH, są one natomiast po stronie czasopisma.

Walne zebranie, które odbyło się 5 stycznia 1911, zamknęło okres kryzysu, nie ma jednak bliższych danych o tym zgromadzeniu. Wiadomo, że nowym prezesem został Aleksander Kraushar. Pochodził z warszawskiej rodziny żydowskiej, urodził się w 1843 r. Już jako uczeń gimnazjum brał udział w manifestacjach patriotycznych, a podczas powstania styczniowego działał w prasie tajnej (m.in. wysłany przez Rząd Narodowy do Lipska). Po studiach prawniczych pracował jako adwokat, ale uzyskawszy niezależność materialną stopniowo ograniczał praktykę i coraz bardziej zajmował się historią. Miał rozległe zainteresowania w zakresie dziejów Polski XVI–XIX w. Niestrudzony jako szperacz archiwalny, pozostawił bardzo bogaty dorobek, m.in. liczne monografie i przyczynki do historii Warszawy. Wielokrotnie wspierał Towarzystwo finansowo, a prezesem był do śmierci w 1931 r.²⁵

Skład całego zarządu jest znany z roku 1912, lecz prawdopodobnie nie różnił się wcale albo różnił niewiele od składu z 1911 r. Wiceprezesem był Roger Ł u b i e Ń s k i (publicysta, historyk, działacz katolicki), sekretarzem Henryk M o ś c i c k i, skarbnikiem Witold K a m i e n i e c k i, a poza tym należeli do zarządu: Janusz I w a s z k i e w i c z, Tadeusz Korzon, Stanisław K r z e m i ń s k i, Jan K u c h a r z e w s k i i Antoni M a r y l s k i – Ł u s z c z e w s k i. Znamienne, że z członków dawnego zarządu znaleźli się w nowym składzie tylko Kraushar i Korzon. Nowy prezes potrafił godzić działalność w TMH z dużą aktywnością w Towarzystwie Naukowym Warszawskim, natomiast Korzon był nieobecny w TNW²⁶.

W 1913 r. na stanowisku sekretarza dokonana się zmiana — Mościckiego zastąpił Ignacy T. Baranowski. Poza tym odeszli Krzemieński i Kucharzewski, a ich miejsce zajęli

²² PH t. XI, 1910, s. 390.

²³ T. Korzon, *Aleksander Jabłonowski*, s. 179.

²⁴ Cf. *Autobiografia A. Jabłonowskiego*, s. 45–46.

²⁵ Teksty poświęcone A. Krausharowi pióra M. Handelsmana, S. Kętrzyńskiego, A. Lewaka, W. Łopacińskiego i C. Ponikowskiego, PH t. XXX, 1932–1933, s. 253–277; J. Maternicki, *Kraushar Aleksander*, PSB t. XV, Kraków 1970, s. 241–244.

²⁶ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 16–17.

Marceli Handelsman i Józef Łabuński. Komisję rewizyjną w tymże roku stanowili Henryk Dynowski, Witold Marczewski i Kazimierz Stefański. Z wymienionych osób na szczególną wzmiankę tutaj zasługuje Ignacy Tadeusz Baranowski (1879–1917), archiwista i bibliotekarz, badacz historii społeczno-gospodarczej Polski w XVI–XVIII w. Należał do głównych organizatorów Towarzystwa (m.in. brał udział w redagowaniu statutu) i od początku był wśród najbardziej czynnych jego działaczy, chociaż do zarządu został wybrany dopiero w 1913 r.²⁷

Liczba członków TMH w 1911 r. wynosiła zaledwie 113, ale było w tym 37 historyków (33%), co znaczy, że w stosunku do swej liczby szybciej opuszczali stowarzyszenie miłośnicy historii. Tylko ten spis zawiera informacje, które pozwalają wyróżnić członków Towarzystwa spoza Warszawy. Było ich 32, z tego 7 w innych miejscowościach Królestwa Polskiego, 17 w Rosji (m.in. 4 w Kijowie, 3 w Petersburgu), 8 mieszkało lub czasowo przebywało poza zaborem carskim (5 w Krakowie, 2 we Francji, 1 w Rzymie). Spis z 1911 r. zaznacza również członków nieprenumerujących „Przeglądu Historycznego”. Było ich 21, z czego wynikałoby, że 92 otrzymywało ten periodyk naukowy, ale równocześnie sprawozdanie informuje o opłaceniu przez członków tylko 86 egzemplarzy²⁸.

W ciągu roku 1912 nastąpił szybki rozwój liczby Towarzystwa, które zrzeszało 231 członków zwyczajnych i honorowych. W następnym roku wielkość ta doszła do 289, w tym 58 kobiet (20%). Do dwóch członków protektorów w 1913 r. dołączył Władysław Kiślański.

Zwracając teraz uwagę na to, jak w okresie 1908–1913 zmieniła się grupa historyków w szeregach TMH, należy stwierdzić, że z początkowej liczby 44 osób zmarło 6 (Justyn Gajser, Zygmunt Gloger, Ludwik Gumplowicz, Aleksander Jabłonowski, Stanisław Krzemiński i Jan T. Lubomirski). W tym czasie wystąpiło z Towarzystwa 10 historyków, a przyjęto 30, z których dwóch wytrwało tylko rok. W końcu 1913 r. było w TMH 56 historyków (19% ogółu członków), wśród nich po raz pierwszy kobieta — Natalia Gąsiorowska-Grabowska.

W tym miejscu nasuwa się pytanie: czy wszyscy, którzy prowadzili wówczas w Warszawie badania historyczne i mieli znaczącą pozycję naukową, należeli do TMH? Odpowiedź jest twierdząca, jeżeli pominąć osoby, które już nie zajmowały się czynnie pracą historyka (Karol Dunin, Władysław Grabowski, Ernest Sulimczyk — Świeżawski), a także nie zważać na wyjątki od reguły (Henryk Konic, Michał Kreczmar).

Przyjęty tutaj podział na historyków i miłośników historii oczywiście nie oznacza, że granica między tymi kategoriami była ostra. Wśród miłośników historii mieszczą się tacy członkowie Towarzystwa, którzy mogliby się znaleźć po drugiej stronie tej granicy. Są to przede wszystkim osoby występujące w „Polskim słowniku biograficznym”: Józef Bojasiński, Stefan Gorski, Władysław M. Kozłowski, Roger Łubieński (wyżej wspomniany wiceprezes), Ernest Łuniński, Antoni Marylski-Łuszczewski, Roman Pleńkiewicz, Grzegorz Smólski. Poza PSB znajdują się: Aureli Drogoszewski (historyk literatury polskiej i krytyk literacki), Kazimierz Marcinkowski (autor wielu publikacji w „Przeglądzie Historycznym”), Norbert Michalewicz (jest w „Przeglądzie” jego obszerne studium na temat prawa polskiego w średniowieczu),

²⁷ *Sprawozdanie z działalności TMH za rok 1917*, PH t. XXI, 1917–1918, s. 445–446; W. Kamieniecki, op. cit., s. 101–108.

²⁸ PH t. XIV, 1912, s. II–IV.

Jan S. Ptaszycki (autor dużej rozprawy o „Memoriale” Ostroroga), Michał Rawi-ta-Witański (aptekarz w Piotrkowie, historyk regionalista), August Zaleski (jego pracę o kupcach dawnej Warszawy wydało TMH), Stanisław Zieliński (autor opracowania o bitwach i potyczkach powstania styczniowego).

Spisy członków zaznaczają księży, dlatego można stwierdzić, że w tabeli występuje ich 17: Jan Bączek, Jan Gnатовski, Michał Godlewski, Romuald Jabłoński, Adolf Jełowicki, Aleksander Kąkowski (od 1913 r. arcybiskup warszawski), Karol Korsak, Apolinary Kwieciński, Teofil Matuszewski, Jan Niedzielski, Władysław Osiniński, Ludwik Ponewczyński, Józef Rokosznny, Hipolit Skimborowicz, Władysław Szcześniak, Antoni Tauber, Bolesław Wajzler.

Opracowanie Ludwika Hassa pozwala ustalić, że udział wolnomularzy w ówczesnym środowisku TMH był niewielki. Do masonerii należeli — przed pierwszą wojną światową albo dopiero później — następujący członkowie Towarzystwa: Stefan Ehrenkreutz, Witold Kamiński, Stanisław Kętrzyński, Władysław M. Kozłowski, Stanisław Krzemieński, Stanisław Thugutt i August Zaleski²⁹.

Wybrany na progu 1911 r. nowy zarząd z Aleksandrem Krausharem na czele podjął nowe formy działania. Na podstawie projektu Ignacego T. Baranowskiego postanowił rozpocząć wydawanie „popularnych, ale ściśle naukowych monografii poświęconych dziejom Warszawy”. Tę serię niewielkich książek nazwano później Biblioteką Historyczną im. Tadeusza Korzona. W roku 1911 wydano dwa tytuły: Bronisława Chlebowskiego, „Warszawa za książąt mazowieckich”, oraz Marcelego Handelsmana, „Warszawa w roku 1806–1807”. W latach 1912–1914 opublikowano 9 następných pozycji — Aleksandra Kraushara i Władysława Smoleńskiego po dwie książki, a także Ignacego Baranowskiego, Maksymiliana Barucha, Stefana Ehrenkreutza, Franciszka Giedroycia i Augusta Zaleskiego³⁰. „Ten doskonały projekt Ignacego Baranowskiego był bardzo ważny dla rozwoju historiografii Warszawy, która dotąd nie miała żadnego oparcia organizacyjnego i była uprawiana jedynie przez nielicznych, pojedynczych naukowców”³¹.

Utworzono komisję wydawniczą (pierwsza nazwa — wydział wydawniczy), której kierownictwo po Baranowskim objął Józef Bojasiński. W omawianej serii miała się ukazać m.in. historia gminy protestanckiej w Warszawie, lecz opracowująca ją Jadwiga Klarnerówna zmarła w 1912 r. W roku 1913 ogłoszono konkurs na monografię z dziejów budownictwa w Warszawie. Komisja wydawnicza nie zajmowała się „Prze-glądem Historycznym”, mającym całkowitą autonomię, ale uwzględnianym w dorocznych sprawozdaniach jako organ Towarzystwa.

5 września 1912 Tadeusz Korzon jako drugi z kolei otrzymał tytuł członka honorowego TMH. Wśród jego zasług podkreślano, że — będąc od początku członkiem zarządu — nie szczędził trudu dla rozwoju Towarzystwa, „osłaniając powagą imienia swego pierwsze kroki młodej instytucji”. Następnie zorganizowano akademię ku czci Korzona z okazji pięćdziesięciolecia jego pracy naukowej. Uroczystość odbyła się 3 listopada w siedzibie Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości, tj. w Kamienicy Baryczków przy Rynku Starego Miasta 32. Głównym mówcą, który ocenił dorobek jubilata, był drugi czołowy przedstawiciel warszawskiej szkoły historycznej, Władysław Smoleński. Jubileusz stał się

²⁹ L. H a s s, *Masoneria polska XX wieku. Losy, loże, ludzie*, Warszawa 1996.

³⁰ *Biblioteka Historyczna im. Tadeusza Korzona*, [w:] *Warszawskie środowisko historyczne w XX wieku*, s. 262.

³¹ H. S z w a n k o w s k a, op. cit., s. 30.

manifestacją czci, jaką cieszył się w Polsce ten profesor bez uniwersyteckiej katedry (nawet Rosjanie tytułowali go profesorem)³².

W sprawozdaniu za 1911 r. napisano: „Chcąc ułatwić wymianę myśli między historykami zamieszkałymi w Warszawie, zorganizował zarząd w roku sprawozdawczym specjalną sekcję członków czynnych, która ma zająć się urządzaniem dyskusji na tematy naukowe, ogół historyków obchodzące”. Zapewne na zebraniach tej sekcji Janusz Iwazskiewicz, Tadeusz Korzon, Aleksander Kraushar i Henryk Mościcki omówili nowe wydawnictwa historyczne. Już w następnym roku koncepcja została zmodyfikowana, sekcję członków czynnych (których nazwa znikła ze składu osobowego Towarzystwa) przekształcono w komisję metodologiczną, mającą w praktyce dość szeroki zakres zainteresowań. Komisja liczyła 25 osób (w 1913 r. — 28), z których 19 (21) występuje w „Słowniku historyków polskich”³³. Przewodniczył jej Władysław Smoleński. W roku 1912 komisja metodologiczna miała trzy zebrania dyskusyjne, na których zajmowano się charakterystyką współczesnej historiografii polskiej. W następnym roku odbyło się dziewięć posiedzeń z referatami: Jana S. Lewińskiego („Powstanie własności. Przyczynki do metody porównawczej w historii”), Floriana Znanieckiego („Przyczynowość w historii”), Stefana Czarnowskiego („O ustroju klanowym Irlandii w związku z kultem religijnym”), Tadeusza Korzona (omówił krytycznie publikację Matwieja Lubawskiego na temat historii państwa litewskiego do unii lubelskiej), Antoniego Rybarskiego („O metodzie badań heraldyczno-historycznych na tle historii powstania rodu Odrowążów”), Kazimierza Tymienieckiego („Metody i problemy badań nad historią osadnictwa”). Ostatnie posiedzenie było poświęcone dyskusji nad projektem Zjazdu Historyków Polskich, który miał się odbyć we Lwowie w 1915 r. (sprawę referował Władysław Konopczyński). Poza tym komisja opublikowała „Wskazówki dla osób inwentaryzujących archiwa”.

W działaniach komisji metodologicznej można widzieć nie tylko jeden z przejawów ówczesnego ożywienia Towarzystwa Miłośników Historii, lecz także wzrost jego konkurencyjności w stosunku do Towarzystwa Naukowego Warszawskiego.

W 1913 r. zaczęła działalność również inna komisja — historii literatury i oświaty. Liczyła 25 członków, przewodniczącym był Aureli Drogoszewski. Komisja miała sześć zebrań, na których referaty dotyczące literatury przedstawili: Andrzej Baumfeld, Julia Dicksteinówna, Aureli Drogoszewski, Lucjan Komarnicki, Manfred Kridl i Kazimierz Wójcicki.

Powołanie tych dwóch komisji oznaczało rozszerzenie kręgu osób czynnie zaangażowanych w prace Towarzystwa. Przywrócono też zwyczajne zebrania naukowe, przeznaczone dla wszystkich członków TMH i może dla wprowadzonych gości. Odbywały się cztery–pięć razy w ciągu roku. W latach 1911 i 1912 referentami byli: Ignacy T. Baranowski, Józef Bieliński (2 odczyty), Ignacy Chrzanowski, Marcei Handelsman, Jan K. Kocha-

³² *Jubileusz Tadeusza Korzona*, PH t. XV, 1912, s. 249–258; t. XVI, 1913, s. 119–122. Cf. W. Konopczyński, *Korzon Tadeusz*, PSB t. XIV, Kraków 1968–1969, s. 178–181; B. Grochulska, *Tadeusz Korzon (1839–1918)*, [w:] *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, Warszawa 1986, s. 115–130; W. Kamieniecki, op. cit., s. 39–47; A. Wierzbicki, op. cit., s. 6–7; idem, *Warszawska szkoła historyczna wobec problemu historyczno-kulturowej przynależności Polski*, [w:] *Warszawskie środowisko historyczne w XX wieku*, s. 93–104; J. Michałski, *Smoleński Władysław*, PSB t. XXXIX, 1999, s. 276–285.

³³ PH t. XVI, 1913, s. 124; t. XVIII, 1914, s. 123.

nowski, Ryszard M i e n i c k i, Władysław Smoleński oraz spoza Towarzystwa Władysław S e m k o w i c z. W roku 1913 Manfred Kridl mówił o Henryku Rzewuskim, Marian S z y j k o w s k i o wpływie Rousseau na Polskę, Marcei Handelsman o III Międzynarodowym Kongresie Historycznym w Londynie (jako reprezentant TMH miał tam wystąpienie na temat wpływu idei napoleońskiej na Polskę), zaś odczyty Aleksandra Kraushara i Jarosława W o j c i e c h o w s k i e g o były poświęcone tzw. Kamienicy Książąt Mazowieckich.

W pierwszej połowie 1914 r., czyli w czasie kończącym omawiany tu okres, od 14 lutego do 3 kwietnia, odbyło się aż siedem zebrań Towarzystwa, przy czym poza pierwszym zebraniem spotykano się co piątek każdego tygodnia. Zostały wtedy przedstawione następujące referaty: Władysław Smoleński, „Z dziejów samorządu Warszawy za Stanisława Augusta”; Witold Kamieniecki, „Początki państwa litewskiego”; Ignacy T. Baranowski, „Reformy agrarne w Polsce na schyłku XVIII w.”; Ryszard Mienicki, „O królu Władysławie IV”; Kazimierz Tymieniecki, „O Kazimierzu Wielkim i jego wieku”; Jan J a k u b o w s k i, „Epoka jagiellońska w dziejach Polski”; Antoni Marylski–Łuszczewski, „Pisarze polityczni w czasach saskich”³⁴.

Kierowana przez Józefa S i e m i e ņ s k i e g o komisja odczytowa w 1912 r. postanowiła zorganizować „szereg wykładów, któreby w zwięzłej formie dać mogły pogląd na całość kształt dziejów polskich do początku wieku XVIII”. Realizacją tego projektu stało się w następnym roku osiem odczytów publicznych w wielkiej sali Muzeum Przemysłu i Rolnictwa (ul. Krakowskie Przedmieście 66). Prelegentami byli: Jan K. Kochanowski („Początki państwa polskiego”), Marcei Handelsman (o Polsce dzielnicowej), Jan Jakubowski (o Jadwidze i Jagielle), Józef Siemienski („Rozwój stanu szlacheckiego”), Ignacy T. Baranowski (o rozwoju wsi polskiej), Stefan Ehrenkreutz („Rozwój miast polskich”), Witold Kamieniecki (o Stefanie Batorym), Ryszard Mienicki (o Polsce jako przedmurzu chrześcijaństwa). „Odczyty te cieszyły się dużą popularnością, ogólna liczba słuchaczy doszła na nich do 5220 osób”. Ponadto odbyły się jeszcze dwa „odczyty dochodowe” (czyżby na poprzednie wstęp był bezpłatny?). Te odczyty o Warszawie za Stanisława Augusta wygłosił Aleksander Kraushar wobec pełnej sali. Można przypuszczać, że ta popularyzacja wiedzy historycznej przysporzyła Towarzystwu nowych członków.

W latach 1911–1913 roczne składki członkowskie dały kolejno 419, 865 i 900 rubli. Gdyby dla porównania z poprzednimi latami dodać do tych kwot wpłaty członków na prenumeratę „Przeglądu Historycznego”, to wynik byłby następujący: 935, 1507 i 1596 rubli. Odczyty publiczne w 1913 r. przyniosły 280 rubli dochodu.

Przez pierwsze lata Towarzystwo nie miało stałej siedziby. Na początku jako adres TMH wraz z administracją „Przeglądu Historycznego” była podawana redakcja „Biblioteki Warszawskiej” przy Krakowskim Przedmieściu 5. W 1911 r. sprawozdanie informowało o uzyskaniu stałego lokalu przy ulicy Brackiej 5, ale od października 1912 r. TMH zostało lokatorem Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości. Sytuacja zmieniła się radykalnie w końcu omawianego okresu.

Adam Ludwik Czartoryski, wnuk sławnego księcia Adama Jerzego, był w owym czasie najbogatszym przedstawicielem swego rodu. Wraz z żoną, Ludwiką z Krasińskich, pro-

³⁴ *Kronika*, KH t. XXVIII, 1914, s. 298–299.

wadził szeroko zakrojoną akcję charytatywną i mecenat kulturalny³⁵. W tym nurcie działalności małżonków Czartoryskich znalazł się jesienią 1912 r. dar dla Towarzystwa Miłośników Historii: 50 tysięcy rubli z przeznaczeniem na zakup siedziby na Starym Mieście. Towarzystwo wyraziło swą wdzięczność, nadając darczyńcom godność członków honorowych. W lipcu 1913 r. TMH nabyło kamienicę na rogu Rynku i ulicy Wąski Dunaj (Rynek nr 31), zwaną niesłusznie Kamienicą Księżąt Mazowieckich. Generalny remont gmachu wymagał dalszych funduszy — w 1913 r. zebrano na ten cel 6630 rubli (sprawozdanie wymienia 15 ofiarodawców). Prace konserwatorskie i adaptacyjne, prowadzone starannie i ze znanstwem przez architektów Władysława Marcyniego i Jarosława Wojciechowskiego (oba zapisali się do TMH), trwały długo, Towarzystwo mogło się wprowadzić do własnej kamienicy dopiero w 1915 r.³⁶ Było to już podczas pierwszej wojny światowej i po zajęciu Warszawy przez Niemców.

CZŁONKOWIE TOWARZYSTWA MIŁOŚNIKÓW HISTORII W LATACH 1907–1913

Wyróżniono członków honorowych (hon.), pominięto członków protektorów. Gwiazdką oznaczono osoby występujące w „Słowniku historyków polskich”.

Nazwisko i imię	1907	1908	1911	1912	1913
Anc Dominik					X
Babiński Leon				X	X
Bagiński Walery				X	X
Bagniewska Jadwiga				X	X
Bagniewski Zygmunt	X		X	X	X
Baranowska Helena			X	X	X
* Baranowski Ignacy Tadeusz	X	X	X	X	X
Baranowski Jan				X	X
Baranowski Władysław					X
* Baruch Maksymilian	X	X	X	X	X
Bassat (Bassak) Antoni	X	X			
Baumfeld Andrzej					X
Bączek Jan	X	X			
Bądarzewski Kalikst	X	X			
Bądarzewski Kazimierz	X				
Benzeł Stefan					X

³⁵ T. Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997, s. 75–76.

³⁶ H. Szwanowska, op. cit., s. 31. Cf. H. Rutkowski, *Tablica pamiątkowa historyków*, „Kronika Warszawy”, 1991, nr 1–4, s. 92–95.

Nazwisko i imię	1907	1908	1911	1912	1913
Berezowski Konrad		X	X	X	
Bersohn Edward				X	X
Bersohn Michał				X	X
Betley Lucjan	X	X	X	X	X
* Białkowski Leon			X	X	X
* Bieliński Józef	X	X			
Bieńkiewicz Adrian	X	X	X	X	X
Biernacki Bolesław			X	X	
Biskupska Maria					X
Bogucka Cecylia				X	X
Bogusławski Antoni			X	X	X
* Bogusławski Edward Romuald	X	X	X	X	X
Bojasiński Józef		X	X	X	X
* Boratyński Ludwik		X			
Broniewski Kazimierz	X	X	X	X	X
Bronowski Szczesny				X	
* Brückner Aleksander	X	X			
Brzozowski Karol				X	X
* Bujak Franciszek				X	X
Chamiec Ksawery	X	X			
Chamiec Mirosław	X	X	X	X	X
Chelchowski Kazimierz		X	X	X	X
Chelmońska Maria				X	X
* Chlebowski Bronisław	X	X	X	X	X
Chmielewska Stanisława				X	X
* Chrzanowski Ignacy	X	X	X	X	X
Cieszkowski Leon	X				
Cweygbaum Maksymilian				X	X
Czarnowski Józef					X
Czarnowski Ludwik	X	X			
* Czarnowski Stefan				X	X
Czartkowski Adam				X	X
Czartoryska Ludwika					hon.
Czartoryski Adam Ludwik					hon.
Czerwiński Antoni	X	X	X	X	X
Czetwertyński Seweryn			X	X	X

Nazwisko i imię	1907	1908	1911	1912	1913
* Dąbrowski Jan					X
Dąbrowski Tadeusz				X	X
Dąbski Edmund			X	X	X
Dembowski Piotr	X	X		X	X
Demby Stefan					X
Dębski Mieczysław			X	X	X
* Dickstein Samuel	X	X	X	X	X
Dicksteinówna Julia				X	X
Dmochowski Maciej				X	X
* Dmowski Roman	X				
Dobrowolski Nałęcz Marcin					X
Doliński Jarosław				X	
Domaszewski Jan Wacław				X	X
Drège Helena				X	X
Drogoszewski Aureli				X	X
Drzewiecki Konrad					X
Drzewiecki Piotr					X
Dynowska Maria				X	X
Dynowski Henryk	X	X	X	X	X
Dziankowski Wincenty					X
Dzierzbicki Stanisław	X	X	X	X	X
Dziewulski Stefan				X	X
* Ehrenkreutz Stefan			X	X	X
Faleński Felicjan	X	X			
Fedkowiczówna Anna				X	X
Fukier Henryk				X	X
* Gajsler Justyn Feliks	X	X			
Galewski Adolf	X	X			
* Galle Henryk	X				
Gardiner Roberta				X	X
* Gąsiorowska Grabowska Natalia					X
Gąsiorowski Zygmunt	X	X			
Gerlach Gustaw				X	X
* Giedroyć Franciszek	X	X	X	X	X
Giedroyciowa Stefania	X	X	X	X	X

Nazwisko i imię	1907	1908	1911	1912	1913
* Gloger Zygmunt	X	X			
Gnatowski Jan	X	X			
Godlewska Maria				X	
* Godlewski Michał		X			
Godlewski Mściwław	X	X			
Goldberg Ad.					X
Goldfeder Janina				X	X
Gorski Stefan	X	X			
* Goyski Marian			X	X	X
Grabowski Ignacy					X
Grabowski Jan			X	X	X
Grabowski Leon					X
Gremium nauczycieli gimnazjum plockiego	X	X	X	X	X
Grochowski Włodzimierz	X	X			
Grosse Ludwik	X	X	X	X	X
Grużewska Maria					X
Grynkrautowa Natalia					X
Grzybowski Mieczysław				X	X
* Gubrynowicz Bronisław		X			X
* Gumpłowicz Ludwik	X	X			
* Handelsman Marcei	X	X	X	X	X
Handelsmanowa Jadwiga					X
Hasfort Alicja	X	X	X	X	X
Hassewicz Stanisław	X	X	X		
Henneberg Halina					X
Hochowa Zofia	X	X	X	X	X
Holewiński Stefan				X	X
Holewiński Władysław	X	X	X	X	X
Homme Jan	X				
Homolicki Jan	X	X		X	X
Horobaszewski Jan				X	
Huszczka Konrad				X	
Huszczowa Ludwika				X	
Idzikowski Władysław	X	X	X	X	X
Iwański Władysław	X	X			
* Iwaszkiewicz Janusz	X	X	X	X	X

Nazwisko i imię	1907	1908	1911	1912	1913
* Jabłonowski Aleksander	X	hon.	hon.	hon.	hon.
Jabłonowski Władysław	X	X	X	X	
Jabłoński Romuald	X	X	X	X	X
Jaczynowski Adam	X	X	X	X	X
Jakowicki Wincenty					X
Jakowska Maria					X
Jakubowski Starża Czesław	X				
Jakubowski Starża Edward	X	X			
* Jakubowski Jan	X	X	X	X	X
Jankowski Czesław				X	X
Jankowski Leonard	X	X	X	X	X
Jankowski Michał	X	X	X	X	X
Janowski Władysław				X	X
Jantzen Stefan	X	X	X	X	X
Jaroszewska Bronisława				X	X
Jaroszyńska Wanda					X
Jastrzębska Justyna				X	X
Jaworowski Aleksander				X	X
Jelowski Adolf			X	X	X
Jenisz Ludwik	X				
Jenisz Wiktor	X				
Jurczyk Leon				X	
Kajzerstein Jadwiga				X	X
Kajzerstein Maksymilian				X	X
Kajzersteinówna Janina				X	X
Kakowski Aleksander	X	X	X	X	X
* Kamieniecki Witold	X	X	X	X	X
Kamiński Antoni				X	X
Karpiński Stanisław					X
Karwicki Dunin Stanisław				X	X
Kaszewski Kazimierz	X	X			
Kędzierski Antoni	X	X	X	X	X
* Kętrzyński Stanisław	X	X	X	X	X
Kisielewska Julia					X
Kisłański Władysław	X	X	X	X	X
Klarnier Alfons				X	X

Nazwisko i imię	1907	1908	1911	1912	1913
Klarnerówna Jadwiga				X	
Kloska Stanisław					X
Kłobukowska Halina					X
Kłyszewski Władysław					X
* Kochanowski Jan Karol	X	X	X	X	X
Kochanowski Michał					X
Kokeli Józef	X				
Komarnicki Lucjan					X
* Konarski Kazimierz			X	X	X
Konopczyńska Jadwiga				X	
Konopczyńska Ludwika				X	X
Konopczyński Edward	X	X			
* Konopczyński Władysław	X	X	X	X	X
* Korbut Gabriel	X				X
Kordzikowski Józef				X	
Kornecki Antoni	X				
Korsak Karol				X	X
Korsak Zdzisław	X	X	X	X	
* Korzon Tadeusz	X	X	X	hon.	hon.
Kowalski Jan		X	X	X	X
Kozicki Stanisław				X	X
Kozłowski Stanisław Aleksander				X	X
Kozłowski Władysław Mieczysław	X	X			
Kraczkiewiczowa Karolina	X	X	X	X	X
Kraśnińska Helena				X	X
Kraśniński Edward	X	X	X	X	X
* Kraushar Aleksander	X	X	X	X	X
Kraushar Tadeusz				X	X
* Kridl Manfred				X	X
Król Kazimierz					X
Krywult Kazimierz				X	
* Krzemiński Stanisław	X	X	X	X	
* Krzywicki Ludwik				X	X
Kubacki Kornel					X
* Kucharzewski Feliks					X
* Kucharzewski Jan	X			X	X
Kuczyński Adam				X	X
Kuczyński Antoni					X

Nazwisko i imię	1907	1908	1911	1912	1913
Kulikowski Wilhelm	X	X	X	X	X
Kulwieć Kazimierz					X
Kułakowski Bronisław	X				
Kuratow Marek				X	X
Kurtz Jan					X
* Kutrzeba Stanisław			X	X	X
Kwieciński Apolinary	X				
Landau Zofia	X	X			
Laudyn Feliks				X	X
Laurysiewicz Aniela				X	X
* Lauterbach Alfred				X	X
Lewandowski Władysław	X	X			
Lewentalowa Hortensja					X
Lewinowa Regina					X
* Lewiński Jan Stanisław				X	X
Lipkowski Jan	X				
Lorentowicz Jan	X	X			
* Lubomiński Jan Tadeusz	X	X			
Lutostańska Aleksandra	X	X			
Lutostańska Maria	X	X		X	X
Łabuński Józef	X	X	X	X	X
Łaguna Łukasz	X	X	X		
Łazarski Władysław				X	X
Łazarski Zygmunt				X	X
Łazowski Jan				X	X
* Łodyński Marian Witold				X	X
Łojko Marta					X
* Łopaciński Euzebiusz					X
Łopaciński Stanisław					X
Łotocki Leon	X				
Łubieński Roger	X	X	X	X	X
Łubieński Wincenty					X
Łuniński Ernest		X			
Łuszczewski Janusz					X
Machlejd					X

Nazwisko i imię	1907	1908	1911	1912	1913
Maciejowski Józef	X				
* Maciesza Aleksander	X	X			
* Majewski Erazm	X	X	X	X	X
Malinowski Michał	X				
* Maliszewski Edward				X	X
Marcinkowski Kazimierz	X	X	X	X	X
Marconi Władysław					X
Marczewski Witold	X	X	X	X	X
Marylski Łuszczewski Antoni	X	X	X	X	X
Matuszewski Teofil	X				
* Merczyng Henryk	X	X	X	X	X
Méyet Leopold	X	X	X	X	
Męczkowski Waclaw	X	X			
Michalewicz Norbert	X				
Michalski Jan	X				X
Michałowski Tomasz				X	X
* Mienicki Ryszard			X	X	X
Mierzyński Antoni	X				
Młodecki Józef		X			
Mogilnicki Stanisław	X	X			
Montrésor Konstancja			X	X	X
* Morawski Kazimierz			X	X	X
Mościcka Anna				X	X
* Mościcki Henryk	X	X	X	X	X
Muskowski					X
Mutermilch Stanisław					X
Nagórski Adam				X	X
Nakęski Naake Kazimierz				X	X
Narbutt Nestor				X	X
Narkiewicz Jodko Roman					X
Natanson Józef					X
Neuman Aleksander					X
Neuman Szymonowa				X	X
Niedzielski Jan	X	X			
Nielawicka Ludwika				X	
Niklewicz Mieczysław				X	X
Nitowski Jan					X

Nazwisko i imię	1907	1908	1911	1912	1913
Ochenkowska Maria				X	X
Ochenkowski Henryk				X	X
* Olszewicz Bolesław					X
* Olszewicz Waclaw			X	X	X
Opieński Henryk				X	X
Oppman Artur	X				
Orlikowski Stanisław	X				
Orłowski Ksawery	X				
Osiński Władysław				X	X
Ostrowska Maria	X	X	X	X	X
Osuchowski Antoni			X	X	X
Papiński Leon				X	X
* Parczewski Alfons	X	X	X		
Pawiński Józef				X	X
Peplowski Adolf		X	X	X	X
Perłowski Jan	X	X	X	X	X
Piątkowski Henryk			X	X	
Piotrowska Henryka	X	X			
Pisarzewska Stanisława		X			
Plenkiewicz Roman		X			
Plewiński Stefan					X
Plinkiewicz Jan				X	X
Pniewski Stanisław	X	X			
Podhorski Władysław	X	X	X	X	X
Ponewczyński Ludwik	X	X	X	X	X
Ponikowski Cezary					X
Popławska Korczak Stanisława	X	X			
Potocka Franciszkowa (Maria)	X	X			
Potocki Franciszek	X	X			
Potocki Jakub					X
Potworowska Teresa				X	X
Powichrowski Włodzimierz	X	X	X	X	X
Pracki Witold					X
Prepeliczay Franciszek	X				
* Prochaska Antoni	X	X			
Próchnikowa Halina				X	

Nazwisko i imię	1907	1908	1911	1912	1913
Pruszyński Bronisław	X	X			
Przegaliński Władysław				X	X
* Przędziecki Rajnold	X	X	X	X	X
Ptaszycki Jan Szczęsny			X	X	X
* Pułaski Franciszek	X	X	X	X	X
Raczkowska Teodora				X	X
Radliński Adam				X	X
Radziwiłłowa Jerzowa (Maria Róża)					X
Rakiewicz Wincenty	X	X			
* Rakowski Kazimierz	X	X			
Rekosz Aniela				X	X
Rekosz Mikołaj				X	X
Rodys Bolesława					X
Rokicki Jakub	X	X			
Rokoszny Józef					X
Rosiński Wacław				X	X
Rothert Kazimierz					X
Rotwand Andrzej					X
Rozenberg Marian				X	X
Rulikowska Zofia				X	X
* Rulikowski Mieczysław	X	X	X	X	X
* Rutkowski Jan				X	X
* Rybarski Antoni					X
Rzeszotarski Wacław					X
Rzewuski Józef	X	X			
Sadowski Henryk	X	X			
Sawicki Mirosław	X	X	X	X	X
Seydel Hugo	X	X	X	X	X
Siemińska Halina				X	X
* Siemiński Józef	X	X	X	X	X
Siemiradzki Michał				X	
Sierżputowski Tadeusz	X				
Sikorski Stanisław	X	X			
Skarżyńska Wanda					X
Skimborowicz Hipolit	X	X			
Skup Władysław				X	X

Nazwisko i imię	1907	1908	1911	1912	1913
* Smoleński Władysław	X	X	X	X	X
Smolikowski Seweryn	X	X	X	X	X
Smólski Grzegorz	X	X			
Sobańska Maria				X	X
* Sobieski Wacław	X				
* Sokolnicki Michał	X	X			
Sokołowski Eugeniusz				X	X
Sokołowski Paweł				X	X
Sokorski M.					X
Starorypińska Brunonowa			X	X	X
Starorypiński Bruno	X	X			
Stefański Kazimierz				X	X
Strzalecki Antoni					X
Suligowski Adolf	X	X	X	X	
Sułowski Romuald	X	X	X	X	X
Szczerbiński Jan	X				
Szcześniak Władysław	X	X	X	X	X
Szlenkier Józef	X	X			
* Szykowski Marian					X
Szyller Stefan				X	X
Śliwicka Zofia				X	X
* Tatkiewicz Władysław			X	X	X
Taube Artur	X	X	X		
Tauer Antoni	X	X			
Thugutt Stanisław		X	X	X	X
* Turkowski Tadeusz				X	X
* Tymieniecki Kazimierz					X
Tyszkiewicz Michał			X	X	X
Tyszkiewicz Stanisław	X	X	X	X	
Tyszkiewiczówna Ewa	X				
* Wachowski Kazimierz	X	X		X	X
Wajzler Bolesław					X
Walicka Antonina	X	X	X	X	X
Wasiutyński Aleksander	X	X			
Werner Bronisław					X

Nazwisko i imię	1907	1908	1911	1912	1913
Weychert Bolesław	X	X	X	X	X
Wierzbowski Gabriel	X	X			
* Wierzbowski Teodor	X	X	X	X	X
Wilder Hieronim	X	X	X	X	X
Winkler Edward					X
Witanowski Rawita Michał	X	X	X	X	X
Witenberg Józef				X	X
Wohl Henryk	X				
Wojciechowski Jarosław					X
Wolff Józef	X	X	X	X	X
Wolski Zygmunt				X	X
Woroniecki Korybut Michał				X	X
Woyde Aleksander	X	X	X	X	X
Wóycicki Kazimierz					X
Wróblewski Tadeusz				X	X
Wydźdzanka (Wydźga) Maria					X
Wysocki Bronisław				X	
Zaborski D. S.	X				
Zajączkowska Maria				X	X
Zakrzewski Jan	X				
Zaleski August				X	X
Zamoyski Maurycy				X	X
Zarembina Helena				X	X
Zawrocki Bolesław					X
Zielińska Karolina			X	X	X
Zieliński Edward	X	X			
Zieliński Gustaw	X				
Zieliński Stanisław	X		X	X	X
Znaniecki Florian					X
Żukowski Piotr					X
Życki Edward				X	X
Żywicki Władysław				X	X